

AZƏRBAYCANIN CƏNUBUNDA NOVRUZ BAYRAMI ƏNƏNƏLƏRİ

Nurana Salmanova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun kiçik elmi işçisi

E-mail: salmanovan13@gmail.com

Azərbaycanın cənub bölgəsində qeyd edilən bayramların qədim izləri indi də qalmaqdadır. Novruz bayramı ölkəmizdə keçirilən ən qədim mərasimlərdəndir. Bu bayram günlərini xalqımız hər zaman hədsiz təntənə və şadyanılıqla qarşılamışdır. «Xalqımız bu bayramı insanı əməyə, zəhmətə, maddi nemətləri yaratmağa çağıran təsərrüfat bayramı kimi əsrlər boyu yaşatmışdır. Novruz bayramı xalqımızın həyata, təbiətə, torpağa, zəhmətə məhəbbətinin təzahürüdür» (1, 115).

Novruz bayramı Azərbaycanın bütün bölgələrində bir sıra özünəməxsus adətləri ilə qeyd olunmaqdadır. O cümlədən, Cənub bölgəsində çox təmtəraqa keçirilir. Bayram ərəfəsində taxçaya xüsusi çiraqlar düzülür, evlər ağardılır, həyəət-baca səliqə-sahmana salınır, təmizlik işləri görülür. Bütün ev əşyaları həyəətə çıxarılır, təmizlənir. Bölgədə bu adət «ev atmaq» adı ilə tanınır. Novruz bayramına hər kəs təzə paltar tikdirir, çərşənbə günü çaydan su gətirmək üçün təzə bardaq (və ya lüləyin) alır.

İlin axır çərşənbəsi mərasimləri zənginliyi ilə daha çox seçilir. Əvvəlcə tonqal üçün çır-çırçı hazırlanır, üstünə tikanlı kol əlavə olunur. İnanca görə, bu zaman şər qüvvələr ocağa yaxınlaşa bilməzdi. Çərşənbə axşamı həyətlərdə yeddi yerdə külək topası yandırılır, üstündən atlanır və bu sözləri oxuyurlar:

Ağırlığım-buğurluğum, tökül-tökül,
Ay qulu-qulu, qulu qul.
Bu gün çərşənbə sabahı,
Pəncəşənbə ha pəncəşənbə.

İnanca görə, bununla da ilin ağrı-acısı, xəta-bəlası, uğursuzluğu oda düşüb yanır.

«Torpağın canlandırıcısı sayılan ilk çərşənbədə adamlar yandırdıqları tonqalın üstündən hoppanmaqla bərabər, öncədən düzəldikləri lapanı həmin odda alışıdırıb üç dəfə ev-əşiyin dövrəsinə dolandırıb:

Qaçın-qaçın, şeytanlar,
Sizi oda qalaram

– deyə-deyə ovsun edərmişlər. Bununla guya şər qüvvələrin qorxub qaçması, bir daha həmin evə yaxın düşə bilməyəcəyi ifadə olunub» (2, 114).



Bayrama iki-üç gün qalmış uşaqlar axşam hava qaralanda ev-ev gəzərək Novruşudluq edərdilər:

Baharaməd, baharaməd, xoşaməd,
Sizin bu təzə bayramınız mübarək,
İliniz, ayınız, gününüz mübarək!

Ev sahibi də çıxıb onların mahnılarına qulaq asar, bayram payı verib yola salardı.

Bölgədə yayılmış adətə görə, xeyir məclislərində, Novruz bayramı ərəfəsində qadınlar kişi libası geyərək nəğmə oxuyur, oynayıp, məzəli söhbətlər danışır, məclisdəkiləri əyləndirir.

Tədqiqatçı A.Səfərova göstərir ki, Neftçalada Novruz bayramında qadınlar özlərini Kosaya bənzədərək yalançı saqqal-biğ qoyar, qonşuların, tanışların evinə gəlib bahar mahnıları oxuyarmışlar (3, 120).

Axırıncı çərşənbə günü səhər tezdən hər kəs çay kənarına yığışar, axar su üstündən tullanar və «Ağırlığım-buğurluğum, tökül-tökül» deyərdilər. Bu əziz bayram günlərində axar su üstündən hoppanmaq həm də günahları yumaq anlamını daşıyırdı. Çayın düzənlik sahəsində atlıların çarpışması olardı. Cavanlar güləşmə meydanı düzəldib güləşərdilər. Uşaqlar yumurta döyüşdürər, küfdə yellənər, «hil-hil», «çaxfərəng», «lingi-lingi», «boymayoxun» kimi maraqlı oyunlar oynayırdılar.



Cavan qızlar dəstə ilə bulaq başına gedərdi. Onlar başlarına çiçək tacı taxar, təzə paltar geyib çaydan bardaqları su ilə doldurub gətirərdilər. Həmin sudan evə səpər, əl-üzlərini yuyardılar. Bununla da yeni ili təmizlik və aydınlıqla qarşılayardılar. İnanca görə, Novruz axşamında kim bu sudan içərsə, il boyu xəstələnməz. Əvvəllər axırncı çərşənbə günü bulaq başına, çay kənarına yığımaq ənənə halını alsa da, adətə indi əvvəlki qədər əməl olunmur.

Şəki bölgəsində də ilaxır çərşənbədə səhərə yaxın, hava hələ işıqlanmamış çaya, bulağa – zəməzəm suyuna gedirlər. Suyu götürəcək adam təmiz olmalıdır. O, suyu götürdükdən sonra çaya daş atır və ya bulağın başına daş qoyur. Suyu götürərkən ürəkdə arzu tuturlar. Niyəti hasil olanlar növbəti il su başına xonça ilə gedirlər (4, 108).

Bayram günlərində arzu-niyət nişanəsi kimi yetişdirilən səməni, bayram şamı, novruzgülü Novruz bayramı süfrəsinin bəzəyi hesab edilirdi. Çərşənbə günləri qız-gəlinlər yığışib bayram şirniləri bişirərdilər. Bunlardan bamiyə, əyirdək, çanquri, lökü, badam çörəyi, bişi, kətə, külçə, zeyran, qənd çörəyi, nişəsdə halvası, səməni halvası və s. qeyd etmək olar.

Lənkəran-Masallı zonasının qadınlarının bayram süfrəsində çanquri, əyirdək xüsusi yer tuturdu. Bayram süfrəsi üçün qovurğa qovrulur, yumurta boyanar, şərbət hazırlanardı. Xonçaya noğul-nabat, əmir badam, rahathulqum, peşmək, alma-ərik-əncir qurusu düzülərdi (yeddiləün yemiş).

Səməni halvası. Buğda yuyulub məcməiyə sərilərək üstü yaş dəsmalla örtülür. 6-7 gündən sonra buğda 1 santimetr göyərəndə onu qiyməkeşlə teştdə döyür, suyunu möhkəm sıxırlar. Suyuna un töküüb horra edirlər. Səməni halvası mis tiyanda bişirilir. Vamla ocaqda kotala ilə (ağac dəstəli ərsinə oxşar alət) qarışdırırlar. Bişib bərkidikdən sonra üstünə doşab, darçın, razyana tökürlər.

Səməni halvasını boşqablara çəkər, qonşu evlərə paylayardılar. Səməni halvasını əməlisaleh adamlar bişirməli idi. Evində səməni halvası bişirdirən insan ürəyində niyyət edərdi.

Cavan qız-gəlinlər «lo-lo», «ərxıştək», «dik halay», «zupa» oyunları oynayırdılar.

Axırçərşənbə axşamı bəxtlərini sınamaq istəyən cavan qızlar niyyət tutub qarşı pusardılar. Buna «baxt falı» deyilərdi.

Çərşənbə axşamı cavanlar qonşu evlərə «dəsmaltdı» edərdilər. Ev sahibi də dəsmala bayram sovgatı (düyü, kəllə qənd) qoyub yiyəsinə verərdi. Bəzən dəsmalın sahibini tanıyardılar. Bu evdə nişanlısı olduğuna görə, o qızın əl tikmələrindən də (araqçın, pul kisəsi, tütün kisəsi və s.) əlavə edib bəy oğlana pay hazırlayırdılar. Beləliklə, axır çərşənbə günü hər kəs bir yerə toplaşaraq qışı elliklə yola salar, yazın gəlişini isə bayram edərdi.

O axşam cavan qızlar, oğlanlar dan yeri sökülənəcən yatmayıb gözləyərdilər. İnanışa görə bu səhər dan üzünü görənsə insanın ömrü işıqlı, aydın olar.

Novruz bayramı günündə evin bayır qapısı, bir qayda olaraq, bağlanmazdı. Novruzun birinci günü bütün gecə işıq yanardı. Qədimdən bəri Novruz axşamı tufənglərdən atəş açılar, beləliklə, Bahar bayramı başlanardı.

Novruz bayramı üçün nişanlı qızlara oğlan evindən bayram payı aparırdı. Burada bayramqabağı adətən bölgəyə xas bayram çörəkləri bişirilərdi. Xonçada əsasən bayram çörəkləri - qənd çörəyi, partdama (və ya badam çörəyi), zeyran, bişi, bamiyə, əyirdək, şirinqoğal, badamburma, külçə (və ya süd çörəyi), kətə, şəkərbura, paxlava olardı. Adətə uyğun olaraq məcməiyə girdəbic formasında ziyad balığı qoyub düyü, qaysı, kişmiş, xurma ilə birlikdə bəzəyər, balığın ağzına qızıl üzük keçirərdilər (Məcməyinin üzərinə zərli qırmızı xara örtük sərərdilər). Xalq etiqaadına görə, bu uğurlu nikah, uzun ömürlü ailə mənasını daşıyır. Bundan əlavə, bəzəkli bir torbaya bayram çörəkləri yığılar, torbanın ağzına qızıl qoyulardı. Hər bir nişanlı qıza xonçalarla birgə paltarlıq parça, ipək yaylıq, ətir aparırdı. Oğlan tərəfindən ağbırçək qadınlar nişanlı qıza xeyir-dua verərdilər: «Novbarın mübarək olsun!», «Təzə günə, təzə novbara çıxasan!»

Axır çərşənbə axşamı oğlan evindən cavanlar bəy oğlanla bərabər qız evinə qurşaqatdiya çıxırlar. Qurşaqatdiya şirinçörəklər, noğul, nabat, qovurğa, boyanmış yumurta və s. qoyulur. Bu evdə adaxlısı olduğuna görə, qızın əl tikmələrindən də (araqçın, pul kisəsi, tütün kisəsi və s.) əlavə edib sahibinə qaytarırlar.

Burada bayramqabağı adətən Cənub bölgəsinə məxsus ənənəvi bayram yeməkləri bişirilirdi: qiymə qatıq, südlü plov, ləvəngili girdəbic ziyad balığı, tərə, səbzi kükü, fisincan, şirin qovurma plov, cücə kababı (ləvəngili), tərək-şirinplov. Bunlar ən çox mərasim yeməkləri sayılmaqla bayramqabağı hazırlanırdı.

Lənkəran-Masallı bölgəsində plov çölməklərdə bişirilirdi. Ağbirçək qadınların fikrinə, çölməkdə bişirilən plov daha ləzzətli olurdu. Bu bölgədə düyü çörək əvəzi kimi işlədilmişdir.

Digər bölgələrimizdə, konkret desək, Şəki ərazisində bayram günlərində çiğirtməli aş, lobyalı aş, Bakı ərazisində quru balıqla südlü plov, Neftçala ərazisində isə mütəlcəm plov bişirərdilər.

Novruz bayramı ərəfəsində yaşlı insanlar ilin quraqlıq, yoxsa yağmurlu; məhsuldar, yaxud qıt olacağını müəyyən edərdilər. Əgər birinci gün hava aydın olsa, deməli, il məhsuldar olacaqdır.

Bayramın günü camaat qəbir üstə gedərək öz yaxınlarını ziyarət edər, apardıqları bayram payından fəqirlərə paylayıb qayıdardı.

Novruz bayramında bütün küsülülər bərişar, çərşənbə günündən başlayaraq, bütün qohum, dost-tanış bir-birinin evinə bayramlaşmağa gedərdilər.

Qədimdən bəri bahar günləri əziz günlər hesab olunub. Bu əziz günlərində bayram payı vermək, kasıbı, köməksizi şadlandırmaq, qəlbi sınıqları yada salmaq, yaşlı-yaralı adamları yoxlamaq savab iş olmaqla yanaşı, həm də pay verilən ocağa bərəkət, bolluq arzulamaq idi.

Bayramda xalqın uzun illər ərzində qoruyub saxladığı milli ənənələr yaşadılmışdır. Novruz xalqın ənənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən bayramdır. Özündə bir sıra mərasimləri ehtiva etdiyi üçün çox zəngin və rəngarəngdir. (2,44-54)

Biz mümkün qədər çalışmışıq ki, XX əsrin 50-60-cı illərinə qədər bölgədə keçirilən Novruz bayramını təsvir edək. Hazırda bölgədə Novruz mərasimlərinin dedikcə az bir hissəsi qorunub saxlanılmışdır.

Görkəmli tədqiqatçı Ağaverdi Xəlil türk xalqlarının - altayların, başqırdların, yakut türklərinin, qazaxların, qaqauzların, qırğızların, türkmənlərin, özbəklərin, tatarların Novruz bayramını özünəməxsus, rəngarəng formada keçirdiyini göstərərək geniş izah edir.

Başqırdlarda yaz bayramı "Karqatuy", yakut türkləri İsiax, qaqauz türkləri "yortu günü" və ya "yortu", tatarlarda "Karqa botkasi", Türkiyənin cənub-şərqi Anadolu bölgəsində, Qaziantep və onun ətrafında "Sultan Novruz" adı altında qeyd edilir. (5, 44-54). Hər bir bölgədə müxtəlif mərasim və ayınlar həyata keçirilir.

Yuxarıda adı çəkilən bir çox inanclara və etiqadlara əsaslanaraq Novruz bayramını türk xalqlarının qədim bayramlarından hesab etmək olar. Məqalədən göründüyü kimi, türk coğrafiyasının hər bir yerində müxtəlif adlar altında yazın gəlişi qeyd olunmaqdadır. Cənub bölgəsində qeyd olunan Novruz adət-ənənələrini türk coğrafiyasının müxtəlif yerlərində keçirilən mərasimləri müqayisə edərkən bu bayramların eyni mənəbdən qaynaqlandığının şahidi oluruq. ❖

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev B. Haqqın səsi. Bakı, 1989, 137 s.
2. Xəlilov A. Türk xalqlarının yaz bayramları və Novruz. Bakı, "Elm və təhsil", 2012, s. 44-62, 144 s.
3. Səfərova A. Neftçala-Salyan regionunda Novruz bayramı. «Dədə Qorqud» elmi-ədəbi toplusu, 2008/1, s. 120, s. 168
4. Süleymanova L. Şəkiddə Novruz. «Dədə Qorqud» elmi-ədəbi toplusu, 2012/1, s. 108, s. 178
5. Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. I cild (2 cildə). Bakı, 2010, 490 s.

Резюме

Нурана Салманова

ТРАДИЦИИ ПРАЗДНИКА НОВРУЗ НА ЮГЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Статья посвящена исследованию одного из самых светлых, тёплых, любимых праздников народов Ближнего Востока и Средней Азии Новруз. Автор подчёркивая древность этого праздника ведёт параллели между обычаями разных народов вышеуказанных регионов, подчёркивает их индивидуальную особенность и, конечно же, особое место уделяет традициям Новруза непосредственно на территории Южного Азербайджана. Следует отметить, что в современном мире некоторые обычаи и традиции Новруза потерпели неудачные изменения. Например, кидание шапки под двери соседям для собирания праздничных яств отнюдь не является исконно восточным или новрузским обычаем. На самом деле наши предки использовали при реализации этого обычая не шапки (значение этого атрибута мужского гардероба знает каждый из нас), а мешочки.

Ключевые слова: Новруз, костёр, хонча

Summary

Nurana Salmanova

NOVRUZ HOLIDAY TRADITIONS IN THE SOUTH OF AZERBAIJAN

The article is about the Novruz tradition of Southern regions. Apart from characterizing these traditions the author of this article compares them with the traditions of other regions of Azerbaijan.

Novruz is the ancient and national holiday of the Turkish people, as well as of our people. Otherwise, it was not spread so wide in the Turkish world. Information about the Novruz ceremony, which plays an important role in the spiritual culture of the Azerbaijani people is ancient.

Key words: Novruz, khoncha, to put a hat at the door, bonfire